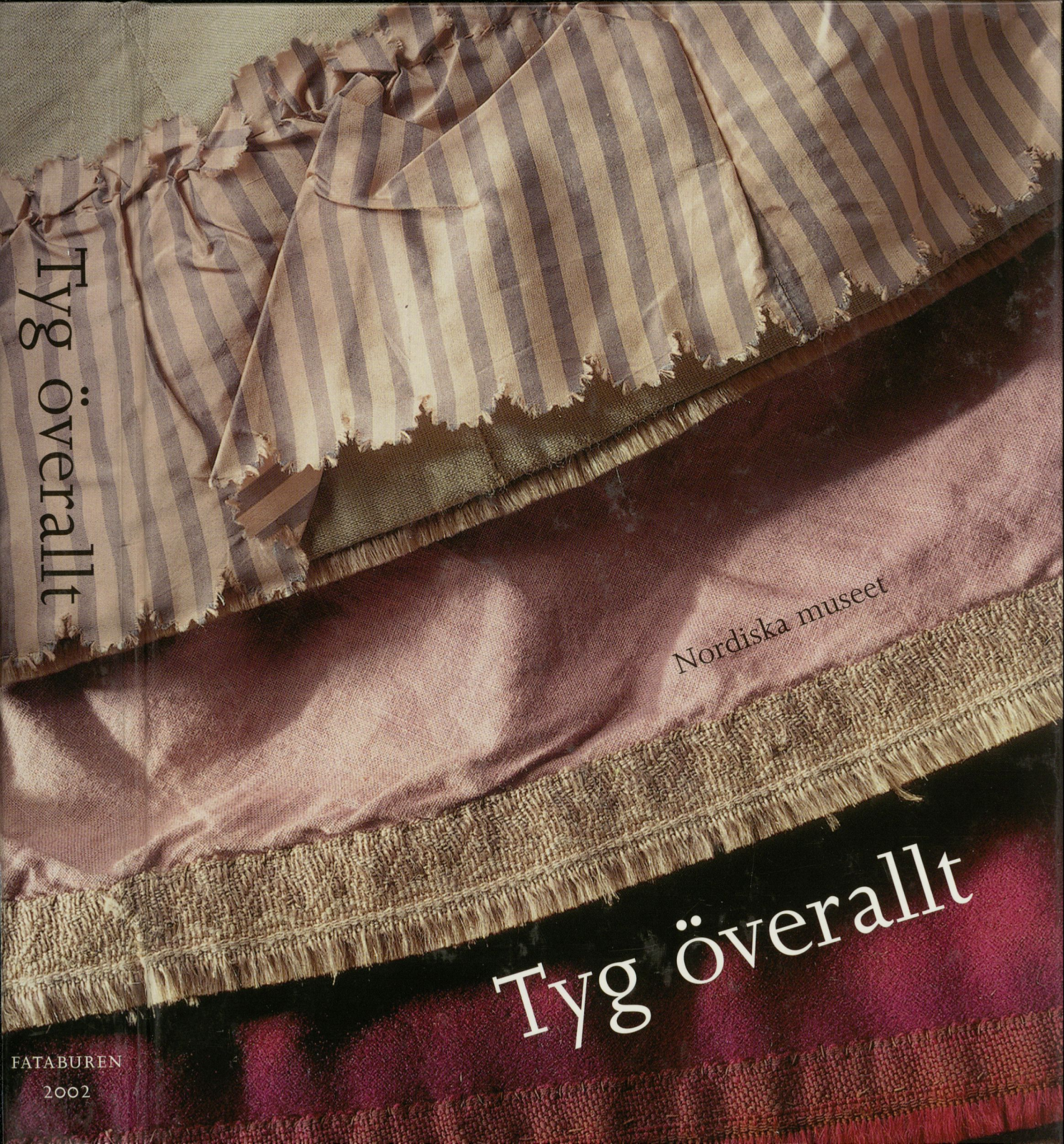

Tyg överallt

Nordiska museet

Tyg överallt

FATABUREN

2002

Nordiska museets och Skansens årsbok 2002

Tyg överallt

NORDISKA MUSEET

Fataburen 2002
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör CHRISTINA WESTERGREN
Bildredaktör och fotograf om inte annat anges BIRGIT BRÅNVALL
I redaktionen BERIT ELDBIK och DAN WALDETOFT
Omslag och grafisk form LENA EKLUND
Omslagsbilder foto Birgit Brånvall och Karl Heinz Hernried i
Nordiska museet
För- och eftersättsblad foto Carl Wenngren i Norrköpings stadsmuseum
och Harald Olsson i Alingsås museum
Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2002
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 483 5

Pandoras skrin

HELEN PERSSON

Varje föremål har sin egen speciella historia och sina hemligheter. Några föremål är lättare att avslöja än andra, några få förblir tysta. Varje detalj, även de till synes obetydliga, kan bidra till en vidare förståelse, inte bara för själva arbetet utan även för föremålets kulturella, sociala och politiska kontext. För att hitta ledtrådarna måste man ibland vara som en sann Sherlock Holmes med blyertspenna, förstoringsglas, och pannan i djupa veck. Det här är berättelsen om ett skrin, som vanligtvis står på en hylla i ett av Nordiska museets magasin – och om hur ett föremål kan tala.

Skrin nr 183.511

Skrinet förvärvades av Nordiska museet år 1930 från fru Bogren i Stockholm. Det är ett rektangulärt skrin, gjort av furu med platt lock. En gång har hela skrinet varit klätt med figurativa textilier i applikation och broderi, men tiden har gått hårt fram med dessa. Färgerna på panelerna har till stor del blekts och numera växlar de i en brunaktig skala. På flera ställen har det svarta bottentyget, ett slags siden-satin, försvunnit. Ett grövre bottentyg av linnelärft syns nu, och på sina håll även skrinets trä. De ursprungliga guld- eller silverbanden som brukar rama in varje panel för att dölja dess klippta kanter, är

idag borta. Så även lockets klädsel, enbart fragment finns kvar.

Skrinet har ett handtag på var sida, hörnbeslag och kulfötter av förgylld mässing, varav två är förlorade. Nyckelhålsbeslaget och låset har också förlorats, endast en kontursnodd markerar var det en gång suttit. Vid nyckelhålet finns en broderad datering, året 1656.

De dekorerade skrinen var generellt ämnade för toalettbordet i sängkammaren, och kunde förvara smycken, toalettartiklar samt skrivmaterial, brev och viktiga dokument. De kunde också användas som syskrin. Det finns en gravyr från cirka 1640 i samlingarna på Magdalene College i Cambridge, där en ung välbeställd kvinna är avbildad i sin sängkammare. Hon sitter vid toalettbordet med ett öppnat skrin framför sig. Det återgivna skrinet är platt och rektangulärt, liknande skrinet i Nordiska museet men utan fötter, och tycks förvara smycken och dessutom ha en spegel i lockets insida.

Skrinen var vanligtvis fodrade med siden, men även tryckt eller målat papper kunde användas. Det finns tyvärr inga spår av foder i

Skrin nr 183.511 i
Nordiska museet.

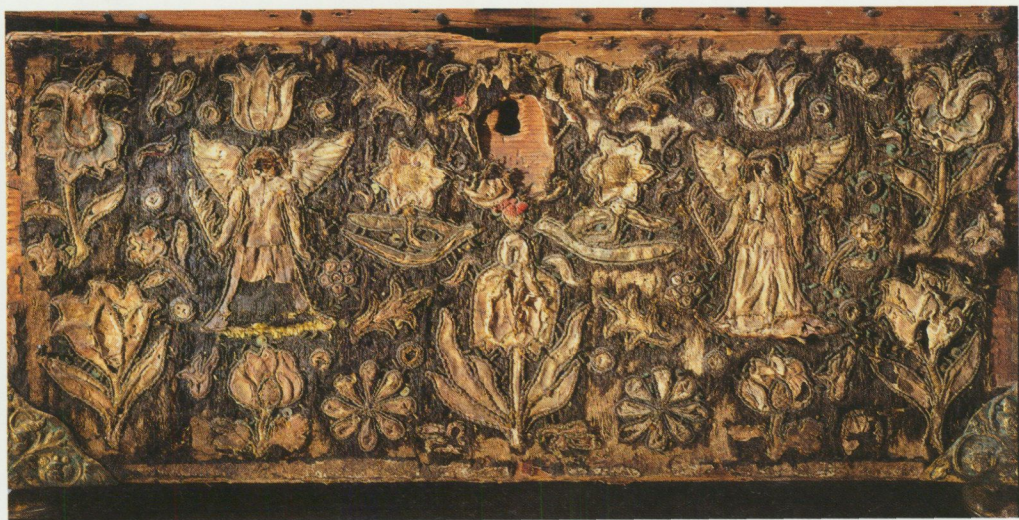
Nordiska museets skrin, endast fragment av fastklistrad tunn linne-lärft. Det är dock mycket möjligt att siden har suttit ovanpå detta, i och med att fragment av sidenfoder hittades i lockets insida.

Det är emellertid motiven och deras framställning som genast fångar uppmärksamheten. Majoriteten av motiven på skrinets paneler är upphöjda från bottentyget och skapar en tredimensionell effekt. Stoppningen är inte så hög och överdriven som de samtida engelska broderierna, utförda i så kallad *stumpwork* (idag föredras termen *raised work*), utan ger en mer sparsmakad yteffekt.

Skrinet avslöjar arbetsgången på de ställen där materialet har brustit. Det svarta sidentyget är förstärkt med grov oblekt linnelärft, varpå de individuellt arbetade motiven av satin är applicerade. De profilerade sidenapplikationerna är klistrade på en underbyggnad av pergament, med undantag av en blomma på framsidan som tycks vara upphöjd genom grov linnelärft. Applikationerna på fram- och sidopanelerna är kantade av kontursnodd, gjord av guldremsor virade runt en silkeskärna. Dessutom är samma paneler strösslade med paljetter och kantiljer, både förgyllda och av silver. Dessa täcker alla tomma partier mellan applikationerna, men tyvärr är all metall numer angripen och svartnad. Några av applikationerna kan även vara gjorda av guld- och silvertyg. Scenerna på de fyra sidorna har motiven grupperade liksidigt om ett centralmotiv, och uppställningen framstår som väl genomtänkt och organiserad.

Framsidan domineras av två människoliknande figurer stående mitt i ett prunkande blomsterlandskap. Figurerna har tydliga vingar och är klädda i fotsida, löst sittande dräkter. Den vänstra figuren verkar ha en knäkort dräkt, men nederdelen av klädnaden fattas. Figurerna föreställer utan tvekan änglar, och båda håller i sin högra hand vad som kan tolkas som ett brinnande svärd.

Det stora antalet blommor och växter som omger änglarna har till största delen brutits ned till oigenkännlighet. Likväl är tulpaner och påskliljor urskiljbara, och möjligtvis aklejoj, kaprifoler, jordgubbs-

blommor och måhända rosor. Blommorna kan ursprungligen ha varit allmängiltiga representationer av vegetation, och aldrig menade att bildligt återge specifika arter.

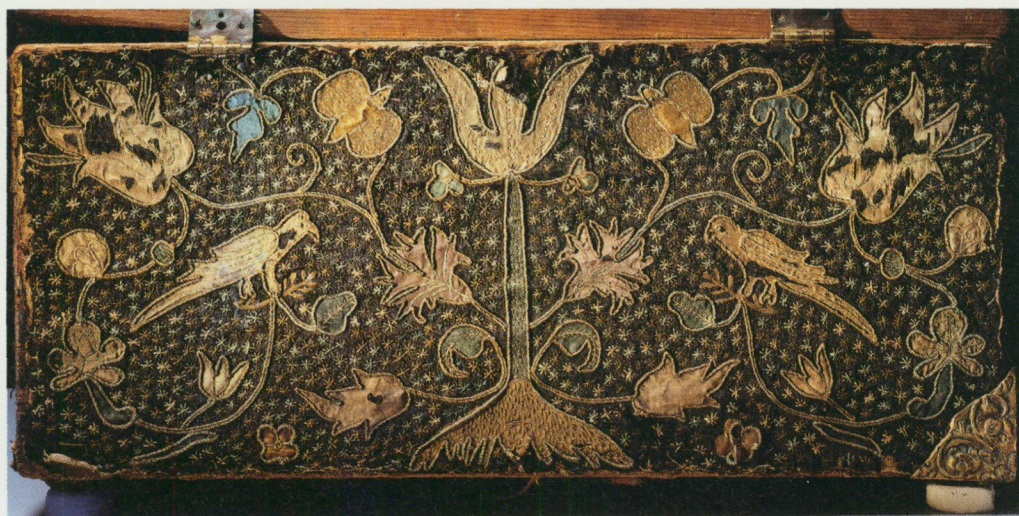
De båda sidopanelerna är likadant utformade med samma motiv, men den vänstra sidan är bättre bevarad än den högra. Här framställs återigen ett rikt blomsterlandskap översållat med förgyllda paljetter och kantiljer. Några av de återgivna blommorna är identifierbara som tulpaner och rosor samt möjligtvis nejlikor. Huvudfiguren på sidorna är en liggande hjort. Den vilar på en stiliserad kulle och är mycket vackert och noggrant modellerad, speciellt huvudet med dess krona. Hjorten verkar ha en lökvist i sin mun.

Panelen på baksidan är utformad på ett helt annat sätt än de tre andra. Motiven är ej i relief och ingen metall har använts. Färgerna – blått, grönt och lila – har däremot bevarats bättre. Den här utformningen är inte ovanlig, baksidan av skrinet var oftast placerad mot

Skrinets framsida domineras av två änglar.

Den liggande hjorten på skrinets vänstra sida.

väggen och behövde inte ha lika överdådig dekoration som de övriga panelerna. Centralmotivet är en trädliknande blomma med tjock stam och rotfäste, vars grenar och förgreningar fyller hela panelen. Två fåglar, troligen papegojor, sitter mitt emot varandra på varsin gren och två fjärilar eller snarare malar flyger ovanför dem. Applikationerna på baksidan är av satin och sidenrips samt kantade med silkessnodd. Enkla stygn av silkestråd förtydligar vissa detaljer i applikationerna, såsom fåglarnas vingar, samt verkar enbart som dekoration. Broderade enkla stjärnor i olika färger fyller tomrummen mellan applikationerna.

Det finns ytterligare ett tyg på undersidan av skrinet, dock av helt annan karaktär och utfört i en annan teknik än de övriga textilierna. Det är ett grovt bomullstyg med ett tryckt, rött och svart mönster i form av repeterade blommor. Skärpan i färgerna är överväldigande när man har betraktat de nu mycket fadda panelerna. Bomullstyget är uppvikt under det svarta satintyget på vissa ställen, så det är ingen

Färgerna har bevarats bättre i de enklare broderierna på baksidan av skrinet.

tvekan om att det är ett originaltyg. Tack vare tygets placering på undersidan av skrinet har färgerna aldrig direkt blivit utsatta för det skadliga ljuset. Tryckstämplat bomullstyg med så skarp och klar röd färg kan bara ha tillverkats på ett enda ställe före det broderade året 1656 – Indien.

Allt detta, panelerna, motiven och bomullstyget, är viktiga ledtrådar till var skrinet har tillverkats, av vem och för vem.

Bomullstyg med tryckt
mönster på skrinets
undersida.

Ursprungsland

Traditionen med upphöjda figurer i textila arbeten förekom i många europeiska ateljéer redan under sen medeltid, främst för kyrklig användning. Det tredimensionella hantverket fortsatte in på 1500-talet och hade fortfarande till stor del sakral karaktär, men utfördes även för ceremoniella plagg och modeaccessoarer såsom handskar och pungar. Under 1600-talet var alltså majoriteten av Centraleuropas reliefarbeten sakrala och utförda i metalltråd av professionella hantverkare. Dessa förfärdigade sällan berättande bibliska scener för profan inredning. Karaktären på motiven och utförandet på Nordiska museets skrin visar därmed större frändskap med engelskt applikationsbroderi med dess individuella bilder av blommor och djur, vanliga från sent 1500-tal. De flesta av motiven på skrinet i Nordiska museet, framför allt blommorna, överensstämmer med motiven på de samtida engelska broderierna, trots att de främst är utförda i raised work och petit point. Hjorten var liksom ett mycket vanligt motiv under 1500- och 1600-talen. Den återkommer ständigt i mer eller mindre identisk utformning: liggande på en kulle, med ena frambenet böjt bakåt medan det andra pekar framåt, och med huvudet käckt på sned.

Anledningen till att flertalet av de bevarade textila arbetena från 1600-talets England uppvisar så stora likheter är att motiven var tagna från tryck eller gravyrer med bibliska, klassiska eller allegoriska scener. Därtill kopierades blommor, frukt och djur från olika naturhistoriska böcker. Individuellt tryckta blad och böcker såldes i speciella affärer och användes som mönsterkällor, inte bara av professionella brodörer utan av alla slags hantverkare, skulptörer, snickare, silversmeder et cetera. Även amatörhandarbetaren hade tillgång till mönsterbladen, men det är troligare att de köpte färdiga handarbets-satser, med material, garn och mönstret redan uppritat på satintyget.

Förlagorna till motiven fanns naturligtvis tillgängliga över hela Europa, men det finns ytterligare en ledtråd som pekar på engelskt

ursprung för Nordiska museets skrin – bomullstyget.

England var näst efter Holland den största importören av indiska textilier under 1600-talet. East India Company grundades år 1600 och till en början var faktiskt de indiska tygerna endast avsedda som utbyte för de hett åtrådda kryddorna från den malajiska arkipelagen. Under första hälften av 1600-talet var det framför allt de dyrare målade inredningstygerna som fann vägen tillbaka till England, ofta som kuriositet hos de välbeställda. Det var inte förrän efter 1660 som efterfrågan på all indisk bomull ökade lavinartat bland alla samhällsgrupper. Skrinets bomullstyg är ett av de tidigaste importerade indiska kattuner som har bevarats och som dessutom säkert kan dateras. Det är förmodligen tillverkat i Ahmedabad i västra Indien.

Trots sin exotism var tyget relativt billigt i jämförelse med de målade, men var vid förra delen av 1600-talet fortfarande en nyhet begränsad till de övre samhällsklasserna.

Ateljéer och amatörer

Majoriteten av 1600-talets bevarade handarbeten är gjorda av amatörer, framför allt föremål avsedda för hemmet. Det är dessutom ofta svårt att skilja mellan professionellt arbete och arbete utfört av lekmän från den här tiden. I många fall är amatörens arbeten finare och mer noggrant utförda än de professionella. Emellertid, en generös användning av dyrbar metalltråd och kantilj, vilka dessutom kan vara svåra att arbeta med, indikerar professionell tillverkning, där figurer och komposition även brukar vara mer sofistikerade och organiserade. Detta överensstämmer med skrinet i Nordiska museet.

Det medeltida skräet för brodörer i England ombildades till Broderer's Company år 1561, och både män och kvinnor arbetade i ateljéerna, men männen tjänade mer och hade högre ställning. Väldigt lite är känt om dessa professionella hantverkare, och endast några få namn har bevarats till idag. I Sverige kallades yrkesgruppen för pärl-

stickare. Inbördeskriget i England och den efterkommande så kallade Commonwealth-perioden (1649–60) var katastrofal för de professionella brodörerna. De förlorade de två största och rikaste arbetsgivarna, nämligen hovet som till största delen gick i exil och kyrkan för att puritanerna föredrog en enkel och osmyckad kyrka.

Nordiska museets skrin är daterat 1656, och är därmed tillverkat fyra år innan återställandet av monarkin. Det tillverkades förvisso fortfarande några få broderier av sakral karaktär och alla från aristokratin hade inte flytt landet. Det är likväl troligare att skrinet beställdes av någon från den välbärgade medelklassen. Det tidiga kattunet förstärker den teorin. Under 1600-talet växte medelklassen i takt med industrin och handelns expansion, och så även dess makt. Det var inte längre enbart adeln som hade nog med pengar och fritid för att kunna njuta av konst och rika textilier.

Spekulation

Det är alltså sannolikt att skrinet är tillverkat av professionella brodörer i England, på uppdrag av någon person ur medelklassen, men hur i hela friden har det då kommit till Sverige?

Det vore onekligen kittlande att föreställa sig att en svensk handelsman köpt skrinet på någon av sina resor till England vid mitten av 1600-talet. Men sanningen är att skrinet kan ha passerat gränsen till Sverige när som helst mellan 1656 och 1930. En god gissning är att det införskaffats runt förra sekelskiftet, när reliefarbetade föremål började uppmärksammas av samlare.

Panelerna på ett skrin skildrade oftast en serie av scener med något tema, och de populäraste motiven tycks ha varit scener ur Gamla testamentet, främst hämtade ur *Thesaurus Sacrarum Historiarum Veteris Testamenti* av Gerard de Jode från 1585.

Huvudscenen var vanligtvis avbildad på skrinets lock. Tyvärr finns inte längre lockets panel kvar på Nordiska museets skrin, men är det

möjligt att med ledning av de bevarade panelerna gissa vad som en gång kan ha framställts där? Framsidans panel visar änglar i ett överdådigt blomsterlandskap. Dessa skulle kunna vara vilka änglar som helst, om de inte vore utförda med sina attribut. De brinnande svärden är den viktiga ledtråden till änglarnas identitet – de är nämligen keruberna som vaktar Edens lustgård.

Därmed är det rimligt att antaga att sidorna skildrar fortsättningen på Edens lustgård och att hjorten, fridfullt vilande bland blomster och annan vegetation, troligen representerar alla djuren däri. Sidopanelerna leder också till baksidan av skrinet och till det blommande trädet. »Livsträd« var ett av det tidiga 1600-talets favoritmotiv och en gammal tradition. I det här sammanhanget, med keruberna och de brinnande svärden, är trädet definitivt avsett att föreställa livets träd.

Ursprungligen visade panelerna antagligen syndafallet, och därför är det inte helt osannolikt att lockets panel återgav Adam och Eva.

Och han drev ut mannen
och satte öster om Edens lustgård
keruberna jämte det ljungande svärdets lågor
för att bevaka vägen till livets träd.

GENESIS 3:24

HELEN PERSSON arbetar som Assistant Curator på Victoria & Albert Museum i London. Hennes specialområde är textil och dräkt från 1500- och 1600-talen. Hon är just nu sysselsatt med projekt kring orantmotivet i medeltida textilier och halmdekoration på textilier från 1600- och 1700-talen.